

Iskolai autonómia és önkormányzás a helyi nevelés rendszerében

Petrikás Árpád

KLTE Intézményfejlesztési és -kutatói Munkacsoport, Debrecen

A fent jelzett munkacsoport több éve tanulmányozza a címben foglaltakat. Jelenleg pedig az OTKA-kutatások keretében (1993–1995) végzünk részletes feltáró munkát.

Iskolák, óvodák velünk dolgozó csoportja abból indul ki, hogy az *önfejlesztő, önalkotó tevékenység* szabadíthatja meg az intézményeket a receptvárás, az uniformizálás és végső soron a végrehajtói szereptől. A kérdéskör elméleti vonulata beilleszkedik az innovációs, alkotó munkát vállaló, önálló arculatot alakító magatartás indoklásába, illetve egy szélesebb stratégiai programba. *A stratégiai program részét képezheti* (normális esetben képezi is) a sajátos pedagógiai program, fejlesztési tendenciák és trendek ki-munkálása legalább annyira, amennyire a saját tantervkészítő vállalkozás, nyitott társadalmi kapcsolatok megteremtése és a mindennapi „harc” az autonómiáért.

Mi tehát azokkal értünk egyet, akik az intézményi autonómia tartalmát *koronként* (a kora polgári pedagógiai irányzatokat is beleértve!) változóknak tartják s megteremtését és megtartását *mindennapi* küzdelemmel látják elérhetőnek.

A társadalom jelenlegi polgári átalakulási tendenciái *hol szűkítik, hol bővítik* mind az autonómia, mind az intézményi (iskolai) önkormányzás jogait, működési feltételeit.

A civil társadalom alakuló öntevékeny formációi (egyesületek, társaságok, alapítványok) hazánkban sok új elemmel gazdagíthatják az iskolai (intézményi) önkormányzás gondolatát. Öntevékeny *diáktársulások* segítik az iskola törekvéseit (nyolcadikosok klubja, baráti körök, a névadó tiszteletére rendezett programok). *Iskolaközi* kapcsolatok jönnek létre országon belül és határainkon túl levő intézményekkel. Művelődési, kulturális csoportok seregszemléje és versenye terjedőben van (városok, falvak, régiók szintjén). Sőt van olyan városi diákönkormányzati forma, amely az iskolák küldötteit tömöríti (saját „polgármester”, szenátus). Mindez a hazai progresszív hagyományok mai érvényességét is igazolja.

Tudatosan kapcsoljuk össze az *autonómia és önkormányzás* fogalmi köreit. Hiszen az autonómia meghatározott szintje hozza létre, teszi szükségessé az iskolai önkormányzás kibontakozását. S fordítva is igaz. A magas szintű önkormányzás, amely áthatja az iskola (kollégium, napközi, klub, önképzőkör, nevelőtestületi szerveződések) legfőbb területeit s megváltoztatja az irányítás menetét is, egyre alkalmasabbá teszi az iskolákat az autonómia gyakorlására.

Az *iskolai* (intézményi, nevelési szervezeti) autonómia jogi, gazdasági, pedagógiai és pszichológiai tartalmakat foglal magába. Kiemelve a *pedagógiai* vonatkozásokat az is-

kolai feladatok önálló meghatározását, a tevékenységek megválasztását, a nevelés és oktatás kereteinek, a belső hierarchiának a szabályozását tartjuk döntőnek. Mindez tükrözi a közoktatás-irányítás közvetlen és közvetett befolyását, az önálló arculat alakításának szabadságfokát mind a fenntartók, mind a használók vonatkozásában.

Az autonómia korlátozását természetesen a jogi, gazdasági, oktatásirányítási akadályok, ellentmondások idézhetik s idézik elő napjainkban. Korlátozást idézhet elő az iskolán belüli ellentmondás, a pedagógiai tehetetlenség, a személyi felkészültség hiánya, az autonómiára „éretlenség” is. Hiszen csak ott jönnek létre az autonómia feltételei, ahol magas színvonalú pedagógiai kultúra, innovatív magatartás, felelősség és döntéskészség a jellemző. Különös szerepet tölt be a pedagógus autonómiájának kibontakozása, az önfejlesztő, önnevelő tevékenység mindennapossá válása, az önálló arculatú, vonzó nevelők jelenléte. Az autonómia szubjektív tényezői közt döntő az önismeret, az alternatív látásmód, a tolerancia és az önmagát szabályozó pedagógus-személyiség.

Az autonómia fogalmának *pedagógiai értelmezése* dinamikusan változik, mert más pedagógiai tartalmakkal *együtt* érvényesíthető minden régi és új hatásrendszer. Így figyelembe kell venni

- az iskola és a környezet hatásait az adott tárgykörben,
- az intézmény rendszerépítésének folyamatait,
- a nevelők és növendékek társadalmi és egyéni tapasztalatait,
- a pedagógiai folyamatok tartalmi szabályozását.

Az *önkormányzás* hasonló módon csak a teljesebb fogalomkör birtokában gyakorolható. Az össziskolai diákönkormányzat(ok) s az egyre erőteljesebbé váló pedagógusönkormányzat az intézmény szervezési, vezetési, értékelési és korrigáló munkáját hivatott szolgálni. Így mind elméleti, mind gyakorlati szempontból döntő az alábbiak érvényesítése:

- a pedagógusok *önszerveződésének* színvonala, az önirányítás gyakorlata és hatékonysága, s az egyes nevelők módszertani készsége;
- a tanuló-társadalom *önfejlesztő, önképző és önszabályozó* tevékenységeinek, önálló érdekkifejtésének a realizálása, a belső ösztönzők állandó gyarapítása;
- az önkormányzás *társadalmi mintáinak érvényesítése* a másolás, a sablonos utánzás, vagy éppen formális akciózás veszélyeit elkerülve;
- illetve ezekkel együtt a *társadalmi öniségesség* meglévő színvonalának s fejlesztési trendjének érvényesítése, közreműködés a környezet demokratikus gyakorlatának fejlesztésében.

Az önkormányzás iskolai variációinak megteremtése, gondozása több felelősséget ró a pedagógusokra, a felnőtt társadalomra, szülőkre, s a helyi önkormányzatok képviselőire. A gyermekek önállóságának, vitakészségének megalapozása, állandó felelős magatartásuk alakítása a *demokratikus minták* „felsorakoztatását”, a tolerancia, a reális mérlegelés és döntéskészség nevelését teszi szükségessé. Ez főként az iskolai élet hétköznapjaiban realizálódik, de a lakóterület közléte, a szülő-társadalom magatartása, s a felnőttek világának pozitív és negatív befolyása egyaránt hatással van az iskola belső világát formáló önkormányzás hatékonyságára.

Komoly akadályt jelent napjainkban az önkormányzás formális értelmezése, a csak szervezési-ügyviteli „feladatok” eluralkodása s a pedagógiai gondolkodásmód rövidzárlatos (esetleg csak taktikai elemeket érvényesítő) jellege. Ezek mérlegelését az önkormányzás gyakorlatának minden szakaszában el kell végezni.

Történetileg vizsgálva a két fogalomkörnek a különböző nevelési rendszerekben betöltött szerepét, szembevetve, hogy változatos formációkban érvényesült mind az autonómia, mind az önkormányzás tartalma.

Fontos történelmi tapasztalat, hogy például a *nagy hagyományokkal* rendelkező iskolák, kollégiumok már néhány százada (tehát nem egy-két évtizede) teret biztosítottak a *diákifjúság önkormányzatának*. Ez az intézményi jogok gyakorlását, az önképzés megszervezését, az intézmény vezetésében való részvételt s az érdekek artikulálását tette lehetővé (ősi diákvárosok példája Európa-szerte, európai művelődési központok, egyetemek szerepe). Jó „házi”-hazai példa erre a Debreceni Református Kollégium élete és tevékenysége. Retrográd időkben a diákság megvédte ezen jogait s a megújulásnak éppen a jelzett hagyományok váltak mozgatóivá.

A XX. század *reformpedagógiai* törekvései, többek közt, éppen a gyermeki jogok előtérbe állításával váltak az *autonóm* iskolák megteremtőivé, amelyek egyben alternatívát is jelentettek s jelentenek napjaink gyakorlatában. Itt számos variáns létezett s jön létre az avantgarde „önkormányzati” elvek érvényesítésével (azaz a tanári hatalom megtörését zászlajára tűző diákszervezet kiépítésével) kezdve az állampolgári jogok széles körű ismertetésétől a tanulói jogok érvényesítéséig (gyermek-polgármester, gyermekbíróságok működése, tehát a polgári társadalom funkcióinak leképzése).

Jelentősen előretört az utóbbi évtizedekben a *l'école d'humanité* jellegű önképzés, autonómia és önkormányzás. Családi közösségekben élő gyermekek (akár hivatásos, akár „kinevezett” szülőkkel), önkiszolgáló és önépítő tevékenység, s az intézményekben kötelező faji, nemi, vallási tolerancia, demokratikus magatartás, tehát a teljes életvitel humanizálása. Nem lehet véletlen, hogy a „közel a természethez”, „a konzum-élettől elfordulás erkölcsi értékei és normái”, a csoportos és egyéni feladatmegoldást kialakító képzés terjedőben van Svájc, Franciaország és részben Skandinávia országaiban.

Nem lenne teljes ez a vázlatos kép sem, ha nem utalnánk a *munka világát* prezentáló korszerű *munkaiskolai variációkra*, amelyek a piaci szükségleteket is számon tartják és a szolgáltatás – termelés igényeinek megfelelő oktatást, a gyermeki önkormányzás és a személyes szabadság együttes érvényesítését vállalják. Ez a munkafolyamatok szervezését, az együttműködés és vezetés összehangolását, a tanulói és pedagógusi teljesítmények reális értékelését, s az önkormányzati keretek dinamikus alakítását foglalja magába.

A történelmi problémák érintése is megerősítheti, hogy az *iskolai autonómia* a nevelők és növendékek minél sokrétűbb együttes tevékenységét s az emberi viszonyok állandó megújítását teszi szükségessé. A *hazai gyakorlat* alternatívák létrehozásával s a nevelés rendszereinek fejlesztésével lendítheti át a mai felemás állapotban iskoláinkat, nevelési intézményeinket.

* * *

A *fejlesztés gondjainak* megoldása hosszabb távon képzelhető el. Az autonómia mai korlátai (gazdasági-fenntartási, pedagógus életmód és bizonytalanság, központosító tö-

rekvések az oktatásirányításban) aligha szűnnek meg gyorsan. Az önálló arculat megteremtéséhez, a pedagógiai munkakultúra fejlesztéséhez, a valós szabadságfok kivívásához is idő kell. Ennek függvényében jönnek létre a mainál tartalmasabb iskolai önkormányzati programok, struktúrák is.

A *nevelési rendszer* szempontjából elengedhetetlen feltétele minden fejlesztésnek a *szakmai kompetencia* megszerzése, megszilárdítása s minőségének állandó megőrzése. Eszköz ebben a munkában a *pedagógiai koncepciók s programok* létrehozása, „karbantartása”, korrekciója. Ebben a folyamatban hozható létre az autonómia szempontjából oly fontos művelet is, amely a mikrokörnyezetnek *pedagógiai környezetté* alakítását szolgálja. A szülők, felnőttek, a helyi önkormányzati szervezetekben működők pedagógiai fogékonyságának megalapozása, majd színvonalának növelése szinte az egyik legfontosabb biztosítéka az autonómia, a pedagógiai szabadságfok, s az önkormányzás egészséges fejlődésének. Egy 1988-ban tartott s az iskolai szabadság biztosítékait kereső tanácskozás (Veszprém-Zánka) az iskolák tárgyalási pozícióinak növelését, a neveléstudomány helyzetbehozását s az innovációs stratégiák elterjesztését szorgalmazta. Véleményünk szerint máig érvényes gondolatisággal.

Az önkormányzás megteremtését – a jelzettekén túl – a nevelők pedagógiai kultúrájának növelése, a növendékekkel szükséges együttműködés attitűdje s a magatartás és önkormányzóképeség, vállalkozókedv és felelősség, együttes élmény és egyéni programok kölcsönhatása szolgálhatja.

Az MTA Pedagógiai Bizottság és a KLTE Neveléstudományi Tanszéke felolvasótülésén (Debrecen, 1994. május 19.) elhangzott előadás.